

ÉRTÉKTÁR

K I V O N A T

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
2014. szeptember 17-én megtartott üléséről készült jegyzőkönyvből:

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottságának
12/2014. (IX.17.) határozata
a „Veszprém város közkútjai, Veszprém vízellátása, Bolgár Mihály szellemi
öröksége” mint kulturális örökség
Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktárába történő felvételéről

Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága megtárgyalta a „Veszprém város közkútjai, Veszprém vízellátása, Bolgár Mihály szellemi öröksége” mint kulturális örökség című felterjesztést és az alábbi döntést hozta:

1. Veszprém Megyei Jogú Város Települési Értéktár Bizottsága egyetért azzal, hogy a „Veszprém város közkútjai, Veszprém vízellátása, Bolgár Mihály szellemi öröksége” mint kulturális örökség a veszprémi Települési Értéktárba felvételre kerüljön.
2. A Bizottság felkéri a Bizottság elnökét, hogy a döntés közzétételéről, valamint a felterjesztő értesítéséről gondoskodjék.

Határidő: 2014. szeptember 30.

Felolós: Brányi Mária alpolgármester, Bizottsági elnök

Végrehajtásért felelős köztisztviselő:

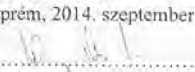
Perlaki Claudia kulturális csoportvezető, Bizottsági titkár

Brányi Mária s.k.
elnök

A kivonat hiteles.

Veszprém, 2014. szeptember 17.

Sótónyi Mónika
jegyzőkönyvvezető

Kovács Győző Gyula: Veszprém város közkútjai, Veszprém vízellátása, Bolgár Mihály szellemi öröksége¹*Vízkérdés Veszprémben*

A 19. század második felében, utolsó évtizedeiben Veszprém vízellátása egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A Séd folyó és az ásott közkutak (források) vízhozama számottevően csökkent, ugyanakkor a vízigény fokozódott. A lakosság számának növekedésével párhuzamosan kialakult egy jómódú kereskedő, vállalkozói és alkalmazotti (hivatalnok) réteg, akik a vizet már nemcsak ivásra és a háztartási szükségletek kielégítésére, hanem fokozódó mértékben higiéniai célokra is használták. A korabeli „nagyüzemek” – szikvíz üzem, téglagyár, szűrposztó-gyár, cementgyár, stb. – bár alig haladták túl a manufaktúrális kereteket, viszonylag sok vizet igényeltek. Ezekben az évtizedekben fokozódott az építkezési kedv is, ez szintén növelte a víz-igényeket. Egyre visszatérőbb gondot jelentett a keletkezett tüzek oltásakor a kellő mennyiségű víz hiánya.

„Veszprém zöme négy kopár mészsík dombra van építve s csak jelentéktelen része terül el a Séd folyó mentében. A völgyben lakóknak kijut ugyan a vízből néha bőven is, de annál nagyobb hiányát érzi a város túlnyomó része.” – írta Bolgár Mihály² 1889. október 20-án a VESZPRÉMI KÖZLÖNYBEN megjelent cikkében. Említést tesz a város két nagyobb taváról, amelyek az *„utcákon összegyülemlt s minden mocskot magával söprő esővízből állnak. – E piszkos fertőből itatják a környékbeli lakók marháikat, télen innét szállítják a jeget vendéglőseink, sőt az apróság nyáron tengeri fürdő gyanánt használja.”*

Ezekben az években, Veszprémben általános és mindennapos a vízhiány. *„Dicséretre méltó buzgalommal igyekszik ugyan a városi magistrátus közkutak ásásával s mesterséges tavak készítésével pótolni a hiányt, mégis csak részben van segítve a bajon.”* – írja, és azonnal példával is szolgál a közkutak környéki állapotokról: *„Közkutaink előtt esténként valóságos szoknyás sereg vív és csatáz a vízért, mossák és szapulják gazdasszonyaikat, mialatt a tensasszonynak otthon elég ideje van megpukkadni mérgében. – Még ezen közkutak környékei is irigylésre méltók, mert legalább nem kénytelenek 50–60 méternyi mélységből hordani föl a mindennapra szükséges ivóvizet. De annál siralmasabb azon városrészek helyzete, hol a természeti akadályok teszik lehetetlenné az ily közkutak fúrását.”*

Külön fejezetet szentel a vár és főutca lakóit ellátó, a Benedek-hegy tövében elhelyezett *„primitív s minden porcikájában ódon”* Tumler-féle vízműnek, mely kora ellenére is megfelelő pontossággal végzi hasznos munkáját. Röviden leírja a vízmű szerkezetét, működését. A víz húzó gép után bemutatja a hozzá kapcsolódó vízvezetéki rendszert is. A vízkérdés megoldására, a városnak tiszta és egészséges vízzel való ellátására (ekkor még hosszabb indoklás és elemzés nélkül) a követke-

zöket javasolja: „Veszprémnek kellő mennyiségű ivóvízzel s a kor igényeinek megfelelő vízvezetékekkel való ellátása tehát természeti akadályokba nem ütközik s csupán a pénz és idő kérdése. Ha már Veszprém polgárai egy közkút fúrásáért is emléktáblát állítanak egyeseknek, mennyivel nagyobb hálára számíthatna az, ki az egész várost egyszer s mindenkorra megszabadítaná e nyomasztó szükségétől.”

Bolgár Mihály

Bolgár Mihály
(1861–1895)

Azonnal felmerülhet a kérdés, ki is volt Bolgár Mihály, mely „városi hivatal” képviselője, aki – Veszprémben először – nyíltan foglalkozott a víz-kérdéssel, kendőzetlenül tárta fel a város vízellátási anomáliáit, kritikát fogalmazott meg a városi eljárásról – és részben a városi lakosság felé is – amiért a meglévő kutakat nem kellően kezelik, egyeseket elhanyagolnak, szennyeznek. Szorgalmazta, hogy a város határában bőven található tiszta és egészséges ivóvíz, egy kiépítendő vízvezeték segítségével eljusson valamennyi városlakoshoz. Küzdelme, írásai, példamutatása segítette a veszprémieket a „vízvezetési mű” létrehozásához.

A VESZPRÉMI KÖZLÖNY 1885. augusztus 23-i számában olvashatjuk az alábbi egyszerű híradást: „A veszprémi róm. kath. főgymnasiumhoz áthelyezett új tanár nt. Bolgár Mihály, kegyes-tanítórendi áldozópap úr, e hó 19-én este érkezett meg városunkban. Isten hozta!” – Valószínű, hogy ekkor még nagyon kevés veszprémi újságolvasó kapta fel a fejét erre a hírre, és gondolkodott el azon, hogy az új jövevényt néhány év múlva a főgimnázium köztisztelőben álló nevelőjeként, a veszprémiek szeretve-tisztelt tanítójaként fogják emlegetni. Rövid idő alatt példakép lett, életével, munkájával, tanításaival példát adott ifjúnak, idősnek egyaránt. Erre utal Vargyas Endre királyi tanfelügyelő is, amikor a következőket írta a VESZPRÉM³ hasábjain, tudósítva Bolgár Mihály korai haláláról és temetéséről: „A gyászmenet imponáns volt. Részt vett benne, tanítók s tanáraik vezetése mellett, az összes iskolák növendéksége. Megjelentek a klérus, a m. kir. honvédség, a vármegye, a város, a kir. törvényszék, a királyi hivatalok, az egyletek és társulatok személyzetei, a város nagyszámú előkelő hölgyvilága, a nagy közönség örege, apraja nem- és valláskülönbőség nélkül.”

Takács József igazgatóvá történő kinevezése után, 1888 októberétől ő végezte a gimnáziumban a meteorológiai méréseket és megfigyeléseket. Tevékenysége nem merült ki az észlelt adatok feljegyzésében, kereste az összefüggéseket az egyes meg-

figyelt jelenségek között, tudományos dolgozatokat írt, az eredményeket beépítette felolvasásai anyagába. Érdeklődése fokozatosan a veszprémi „vízkérdés” megoldása felé fordult, kutatásait „búvárlatait” ebben a tárgykörben folytatja nagy buzgalommal. Első értekezése ebben a témában 1889. október 20-án jelent meg „Vízkerítés Veszprémben” címmel.

Veszprém közútjairól, a régi és leendő új vágóhídról, mint két szennyező forrásról

1890 áprilisában Bolgár Mihály Veszprém közútjait⁴ mutatta be, vette górcső alá. A felsoroláson túl kitért a kutak vízminőségére, használhatóságára, kritikákat fogalmazott meg a városi hatóság számára, vétkes mulasztással vádolva meg az illetékeseket, a meglévő kutak elhanyagolt állapota miatt. A kutakat egyenként bemutatva kitért azok vízbőségére, állapotára, szennyezett vagy tiszta voltára, végül megállapította, hogy „*a természet, daczára városunk mostoha fekvésének – eléggé gondoskodott jó, bő, és egészséges vízfőkről. Más kérdés azonban az: vajon a város lakossága gondoskodik-e ezek kellő tisztántartásáról s megőrzéséről?*” A válasz meglehetősen elszomorító, de mielőtt kimondaná a végső ítéletet, bemutatja a vizek szennyezésének lehetséges módjait és felsorolja, hogyan lehet és kellene ezek ellen védekezni. Figyelemre méltó a cikk zárómondata: „*Ha más pénzén kutakat ásatni érdem, akkor a meglevőknek a végpusztulásig való elhanyagolása bűn. Vagy talán azért történik mindez, hogy a kötelességteljesítés is érdemnek tünjék fel.*”

Egy héttel később az építendő új vágóhíd tervezett helye ellen emelt kifogást a VESZPRÉMI KÖZLÖNY hasábjain.⁵ Bemutatta a régi és az új helyszínt, a környezet beépítettségét, a hidrológiai és meteorológiai viszonyokat, kiemelten a széljárásra (a terület szellőzésére), a bűzös levegő terjedésére. „*A víz még csak hagyján, de a levegő! A hol hulladék van, ott bűz is van, ennek pedig terjedését megakadályozni emberi hatalommal nem lehet, annál kevésbé pedig előre kijelölt úton vagy csatornákon levezetni. Én pedig a helybeli meteorológiai állomás hétévi tapasztalataira támaszkodva, bátran merem állítani, hogy e légrontó és dögletes bűz, többször fogja elborítani a város lakott, mint lakatlan területeit. Mostani helyén a nyugati és délnyugati irányból fúvó, s így összes szeleink 52%-a volt csak veszélyes a környékbeli lakosság egészségére; de ez is sokat veszített intenzitásából a nagyobb távolság miatt. [...] Nem azt akarom én mondani mindezekkel, hogy a vágóhíd mostani helye kifogás nélküli, korántsem! De igen is azt, hogy a város közegészségügyi bizottsága által újonnan kiszemelt hely még a réginél is rosszabb, s ha már egyszer azt elítélték, annál inkább el kell vetniök ezt; mert míg a régi csak a vízünket, addig emez a vízzel együtt levegőnket is tönkre fogja tenni.*” Talán ezek az érvek is hozzájárultak ahhoz, hogy az új vágóhíd tervei – igaz csak átmenetileg – lekerültek a napirendről.

A kútvizek vegyelemzése, Veszprém-város csatornázottsága

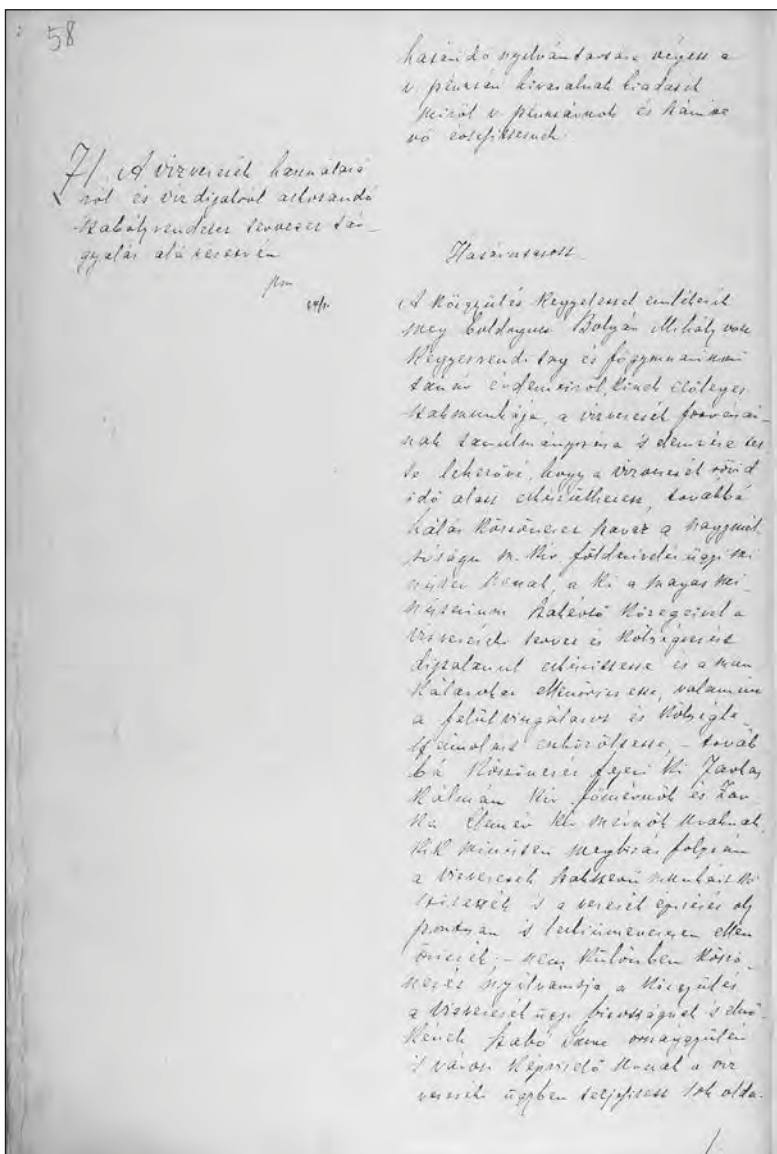
A vágóhid tervezett helyéről alkotott sommás vélemény után, az újság következő számában folytatta a kutakról megkezdett értekezését, bemutatva azok vízminőségét⁶ egészségi szempontból. A dolgozat első részében általános ismereteket nyújt az olvasónak a vizekben található természetes és szennyező anyagokról, azok tisztaságáról, kitérve a földalatti és forrásvizek milyenségére, illetve néhány mondatban leírta a vizsgálat módszerét is. A vizsgálat eredményeit táblázatba foglalta azért, hogy *„bárki is alapos következtetést vonhasson vizeink minőségére.”*

Bolgár Mihály a kutak, források helyszíni vizsgálatánál találkozott azok közvetlen vagy közvetett szennyező forrásaival, a talajvizek szennyezettségével, amelyek fő okát a város csatornázottságának⁷ hiányában mutatta ki. Megállapította, hogy a csatornázás ügye Veszprémben még nem oly életkérdés, mint a világvárosokban, de hiányát mégis nagyban megérezzük. Nem kerülte el figyelmét a Vár csatornázatlansága sem, a kritika talán itt a legélesebb. *„Messziről tekintve, városunk főekességét a vár képezi, de csak messziről, mint mondtam, mert ha valaki közelebről veszi szemügyre, az oldalain lefolyó nyílt csatornák rögtön tönkre teszik az összes esztétikai hatást. – Ily csatornát a hosszú-utcái oldalon hetet, az északin pedig négyet, illetve újabban hármát láthat a figyelmes szemlélő. Ezen tíz szennyes árok egyikét már közegészségügyi bizottságunk is felfödözé s dicséretre méltó eréllyel fáradozik megszüntetésén. – De hol marad a többi kilencz? Hol a városnak többi kéthatmad része? Örömmel üdvözljük a közegészségügyi bizottság erélyes fellépését, de elvárjuk s méltán, hogy céljuk kivitelében a köz- s nem a magán érdekek vezérlendik s bátran fognak szembeszállani az ellenkezőkkel.”*

Öt évvel Veszprémbe érkezése után Bolgár Mihályt sokan ismerték, tisztelték és szerették. Az újságot olvasók ismerték tanulmányait, amelyek könnyed, olvasmányos módon szóltak a természet mindennapi csodáiról, az időjárás különböző jelenségeiről. Megismerhették vitakészségét, amikor harcba szállt a hatalmasságokkal és a tudomány eszközeivel bizonyította be felelőtlenségüket (haszonnyerésüket) a Sió-zsilip kezelésével kapcsolatban. A gimnázium tanáraként tisztelték és rajongtak érte diákjai, akiknek egészséges és korszerű nevelését mindennél előbbre tartotta. Ismerték és szerették azok a felnőttek is, főként a város iparos körei és intelligenciája, akik eljártak a vasárnaponként tartott előadásaira (felolvasásaira), az ún. felnőttek oktatására.

Veszprém hidrográfija. Javaslat a vízkérdés megoldására

Bolgár Mihályt politikai meggyőződése a függetlenségi és 48-as párthoz húzta és választások idején egyike volt a veszprémi kerület leglelkesebb agitátorainak, emiatt a rend vezetősége Szegedre „számúzta” az ottani gimnáziumba tanárnak. Nem csoda, hogy áthelyezésekor a lapok⁸ a várost ért veszteségről beszéltek. Szerencsére

Közgyűlési jegyzőkönyv, amelyben határozatra emelik Bolgár Mihály érdemeit a vízvezetéki előmunkálatok során.

(MNL VeML, Veszprém város közgyűlési jegyzőkönyve)

a „politikai számúzetés” csak egy évig tartott és a veszprémiek örömmel üdvözölték⁹ Bolgár Mihály visszatérését. Még szegedi tartózkodása alatt kezdte el

közölni „Veszprém hydrographiája” címmel a VESZPRÉMI KÖZLÖNY azt a nagyszabású cikksorozatot, amely a tudós paptanár e témában végzett kutatásainak¹⁰ eredményeit tartalmazta, remélve, hogy „*a mű sok jó tanáccsal fog szolgálni városunk előljáróságának, a mely bizonyára örömmel üdvözli a szép munkát, de sok hasznos utasítást ad egyeseknek is, főképpen annak a 115 kúttulajdonosnak, a kiknek vizét a tudós tanár vegyelemezte.*”

Az első rész¹¹ „A jó, tiszta és egészséges víz” címet viseli és keres választ arra, hogy „melyik is tulajdonképpen a jó víz?” Leírja, hogy kútvizünk tanulmányozásánál bő alkalma volt tapasztalni, milyen nehéz kiismerni az emberek ízlését. A helyszíni „terepszemlék” során arra a következtetésre jutott, hogy „*egyszerű észleletek s tapasztalatok nyomán megállapítani az ivóvíznek egészséges voltát, sok nehézséggel jár; nincs más hátra, mint az, hogy a vizeket tudományos vizsgálatok alá fogjuk, s vegyelemzéssel derítsük ki, hogy voltaképpen mik is a benne foglalt s érzékeink által észre nem vehető alkatrészek, s mennyire befolyásolhatják ezek egészségünket.*” Mielőtt a vizek tudományos vizsgálatát az olvasó elé tárná, a cikksorozat második részében¹² arról értekezik, hogy milyen idegen alkatrészek találhatók a vízben.

A dolgozat következő része¹³ „Veszprém kútvizének vegyelemzése” címet viseli és részletesen bemutatja azokat a módszereket, amelyekkel a munkát elvégezte. A szilárd alkatrészek (szennyeződések) kívül vizsgálta a vizek klór, salétromsav és ammónium tartalmát, megmérte a kutak mélységét és szintméréseket is végzett. Az adatokat a vizsgált 115 kútra – részben a Séd folyásának irányát követve – táblázatos formában tette közzé.

A táblázatok alapján Veszprém kútvizére az alábbi következtetéseket vonta le: „*A vizsgálat alá vett 96 kútból csak 27-et találtam olyant, a melyeken a talaj vagy egyéb helyi fertőzések erős nyomai ne lettek volna felismerhetők. Ezen 27 közül 19 a városon kívül, 4 a Séd folyó partján s csak 4 fekszik a város lakottabb területén; a többi pedig azon arányban romlik, a mint beljebb megyünk a városba. Legjobban el vannak rontva: a Buhim-, Árva-, Kereszt utcák s a Gizella tér körül fekvő kutak. Semmivel sem jobbak a Kaszárnya-, Laktanya-, a Rozmaring- s Vágóhid utcában levők. Teljesen fertőzött a csapószeri rész talajvize, hasonlóképpen a Hosszú-utca felső része, a Felső utcái mellék csatornák a főcsatornába való ömléséig s ezzel összeköttetésben a Rózsa-, Virág-, Horgos-, Szegfü-, Jeruzsálem-, Iskola- és Üri-utcák, a Szt.-Anna és Koma-kút terek, nemkülönben a püspöki díszkert alatti kertek kútjai.*” Részletesen elemzi az egyes kutakat, csoportokba osztva azokat a szennyeződések típusai szerint. Kitér a talajvizek összefüggéseire, elhelyezkedésére a város alatt, mozgási irányaira és nem utolsósorban az egyes körzetek szennyezettségére is.

A dolgozat utolsó fejezete a vízkérdés¹⁴ megoldására tett javaslat, amelyet későbbi műveiben finomított ugyan, de lényegét tekintve végig hű maradt ahhoz a gondolathoz, hogy kutak ásása helyett vízemelő gépek segítségével kell és lehet

eljuttatni a tiszta, egészséges vizet a város lakosaihoz. Mielőtt a részletes technikai megoldásokat az olvasó elé tárja, ismét kitér a város elégtelen és hanyagul elvégzett csatornázottságára, mint a fő szennyező-forrásra, ugyanakkor nem elégszik meg a hibák, helytelenségek bemutatásával, megmutatja azon módokat és eszközöket is, amelyekkel a meglévő bajokon segíteni lehet: *„A talaj s egyéb helyi viszonyok szerint, minden város más és más módhoz fordul vízszükségeinek kielégítéséhez. – Négy módon lehetséges pedig ezt elérni: 1. Kellő számú kutak ásatása által. 2. Mély artézi kutak fúrása által. 3. Távoli és erős forrásvizek egybegyűjtése által, végül, ha közelben található kellő mennyiségű és jó víz, gépekkel való fölhajtása által. Nézzük ezeket egyenkint, hogy melyik is vezetne célhoz legkönnyebben Veszprémben.”*

Ezután sorra veszi és bemutatja az egyes vízszerezési módokat és végezetül megállapítja: *„Nincs tehát más hátra, mint a negyedik módhoz fordulni; vagyis vízemelő-gépek segítségével hajtani föl a vizet egyes helyekre. – Ez pedig már csak azért is könnyen kivihető, mivel a város igényeinek bőven s folytonosan eleget tudnának tenni. Kérdés, hogy miként?”*

Elsőként a Vár és a fő utca¹⁵ vízellátásának megoldásáról ír, hiszen itt már van egy *„vízi mű, mely nem csak a vár lakóinak, hanem a kispiac jórészének is hűségesen szolgáltatja a mindennapi ivóvizet.”* – Már amikor szolgáltatja, mert gyakori a meghibásodás az ódon szerkezeten, illetve a felhajtott vízmennyiség sem fedezi a szükségletet. A Várkút bemutatása után visszatér a Tumler-féle vízmű részletes bemutatásához és megjegyzi: *„Sokszor s hosszasan elnéztem én e hitvány gépezetet s nem győztem rajta eléggé csodálkozni, hogy daczára ütött-kopott bordáinak, mégis hogy bír annyit is tenni, mint a mennyit tesz.”* A gépezet után a csöveket, tartályokat, kifolyókat veszi sorra nem minden kritika nélkül.

Bolgár Mihály a város többi részére is gondolt, hiszen a Vár és a fő utca *„alig teszi egy negyed részét a városnak, így tehát a lakosság háromnegyed részének vízszükségletén még mindig nem lenne segítve a várbeli vízvezeték által.”* Megoldási javaslata a következő: *„A Temetőhegyen és Csapószeren még nem lenne valami nagy feladat segíteni. – Ha az úrkúti forrás oly bő vizet bírna szolgáltatni, hogy még ezen városrész igényeinek is meg tudna felelni, a nyomó szerkezet kellő beállítása által e város része fölé is könnyen fölhajtható lenne a víz ugyanazon vízi művel. Ellenkező esetben pedig ott van a Jesovics vagy kamarás malom. Ezen malom környéke oly jó s bő ivó vizet tartalmaz, hogy sohasem kellene félni attól, hogy szárazság idején fölmondaná a szolgálatot; mert végső esetben, alig száz lépésnyire folydogál a fejes-völgyi forrás bő vize; csak egy pár kapa-vágásokba kerülne ezt ide terelve, pótolni a szükségletet. – Ezen malom erejével egy csövön a Sintérdombra, másikon pedig a temetőhegyre lehetne aránylag kevés költséggel nyomtatni a vizet. – Ez által pedig a városnak majdnem fele láttatnék el ivó vízzel.*

Sokkal nagyobb akadályokba ütközik már (a) Cserhát és Vásártér víz-szüksége-

tét megszüntetni. Mivel pedig éppen ez a terület az, hol a talajvíz vagy éppen nem, vagy csak rendkívüli mélységben lelhető fel, itt költséget kímélni nem lehet, de nem is szabad. Fojt malma elég alkalmas lenne ugyan erre, csakhogy itt nincs jó és bő víz; Pozsgai malmánál lenne víz és fölös erő, csakhogy az meg már messze van. Nincs tehát más hátra, mint az, hogy a Völgyi kút mellé egy kis lokomobil állíttassék s ezen kútnak rendkívül bő vízből láttassék el a város ezen igazán mostoha része. Nagyon ajánlatos lenne még, ha a Jeruzsálem hegynek is ily gőzgép szolgáltatná a vizét a fejes-völgyi forrásból.”

Az 1892. február 21-én kezdődött és szeptember 11-én befejeződött cikksorozat végső konklúziójaként és megoldási javaslatként megállapítja: „Ha valaki végig tekint Veszprém hegyes-völgyes területén, könnyen meggyőződhetik arról, hogy itt az egész város vízszükségletén egy vízerőművel segíteni sehogy sem lehet, s legkevesebb ezen négy helyen felállított vízmű által oldható meg sikerrel a vízkérdés; de semmi esetre sem kutak fúrása által.”

Az 1892–93. évek fordulóján Veszprémben a vízhiány egyre elviselhetetlenné vált, és dr. Óvári Ferenc mint „városi polgár” nyílt levelet tett közzé a VESZPRÉM-ben, kezdeményezve a városi vízvezeték mielőbbi kiépítését. „A vízhiány városunkban napról-napra érezhetőbb. A piaci és várbeli kutak hetek óta üresen állanak, s a piaci és e körüli, nemkülönben a várbeli házak tulajdonosai kénytelenek vízszükségletüket a városon kívül fekvő, be nem fedezett, vödrökkel el nem látott sintérekűtről, vagy Völgyi-kútról; vagy sajtározókkal a főispáni, vagy a vitézkútról meghordatni. [...] A vízhiány megszüntetése úgy közegészségügyi, mint köz- és tűzrendőri szempontból égető szükséggé vált. Kétségtelen dolog, hogy e kérdés megoldása kevés jó akarattal, s az illetékes érdekelt összes tényezők közreműködésével nem fog nagy nehézségekre találni. [...] Minthogy pedig a fertőző betegségek is mind sűrűbben lépnek fel városunkban; minthogy a meglévő kutak kihasználhatása körül is számos visszaélések és rendellenes üzelmek fordulnak elő; minthogy újabb kutak ásatása által kellő eredmény alig várható; minthogy a vízvezeték előnyei a nyílt kutak felett kétségtelenek és ajánlgatásra nem szorulnak; minthogy a maradiság és nembánomság ilyen közérdekű ügyben vétek számba megy; elhatároztam hogy a szűkebb körű egyleti és társadalmi útról a köz- és nyilvános útra térek át, s a vízvezeték létesíthetőségét a város közgyűlésén fogom javasolni.”¹⁶

Önálló mű: Veszprém meteorológiai viszonyai és kútvizeti

Óvári Ferenc óhaja, hogy Bolgár Mihály műve ismertté váljék teljesült, a tanulmány – kiegészülve a városra és környékére vonatkozó vízrajzi és meteorológiai viszonyokkal – az 1892–93. évi gimnáziumi értesítőben¹⁷ és különlenyomatban is megjelent és a későbbiekben alapot nyújtott a vízvezetéki források kiválasztásához, a vízvezeték megtervezéséhez. Az első részben röviden bemutatja a víz történetét,

majd áttér a Séd felső- és közép-forrásvidékének és geológiájának a bemutatására. Végigvezet bennünket a Séd legfelsőbb forrásvidékétől Herenden, Márkón, a csatári szőlőkön, Veszprémen és Jutason át egészen az alsó forrásvidékig. Részletesen a felső- és középső forrásvidékkel foglalkozik, amelynek területe 209 km², ebből 97,5 a felső és 111,9 a veszprémi forrásokra esik. Egyenként elemzi az elkülöníthető vízgyűjtő területeket, a vízvázasztókat a Séd és a Torna patak, a Balatonba ömlő patakok és erek, valamint a Gerence patak között. Részletesen foglalkozik a vidék geológiai viszonyaival, majd áttér a Séd forrásainak, forrásvidékének ismertetésére.

Bolgár Mihály külön fejezetet szentel a „légköri lecsapódásoknak”, vagyis a térség csapadékviszonyainak, majd részletesen elemzi a csapadékok területi eloszlását. A csapadékviszonyok feldolgozásán és elemzésén túl kitér Veszprém egészségi viszonyainak és klímájának (éghajlatának) számszerű bemutatására. A mű első része régi veszprémi meteorológiai feljegyzések felsorolásával zárul, amelyeket korabeli kútfőkből¹⁸ (elsősorban a Piarista Rendház Historia Domusából) gyűjtött össze, külön kiemelve az emlékezetesebb villámcsapásokat, földrengéseket és egyéb meteorológiai tüneteményeket, mint pl. holdfogyatkozás, napfogyatkozás, különleges szivárvány vagy északi fény.

A tanulmány második része a veszprémi vízkérdéssel foglalkozik. Az anyag a VESZPRÉMI KÖZLÖNY-ben megjelent részek szerkesztett, részben kiegészített változata és az alábbi fejezeteket tartalmazza: A jó, tiszta és egészséges víz; Idegen alkatrészek a vízben; Veszprém kútvízeinek vegyelemzése; A veszprémi talajvizek összefüggése; Vízkérdés.

A „program-értekezés” – ahogy Hanusz István említi Bolgár Mihály tanulmányát – felkeltette a tudományos körök érdeklődését, és a FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK-ben az alábbi méltatást¹⁹ jelentette meg róla. *„Ezt az adatgazdag munkát a szerző csak hosszas levéltári kutatás, szabadban végzett vízmennyiség- és hőmérséklet-méregelés, vízsedés és vegyi elemzés útján állíthatta össze, s vele nemcsak Veszprémnek tett hasznos szolgálatot, de a hazai geographiának is, mert e munkája becses anyagának még az elrendezés módja is mintául szolgálhat hydrographiai leírásnak és szükséges is az ilyen vízmonographiák szaporodása, mert az ivóvíz-kérdés társadalom-tudományi kérdéssé fejlett; sok hazai város hatósága jól tenné, ha e munkát megszerezné és irányt venne belőle, miképp kell jó vízhez hozzájuttatni a közönséget.”*

Ettől kezdve Bolgár Mihály „megkerülhetetlen” volt vízvezetéki kérdésekben. Beválasztották az üggyel foglalkozó bizottságokba, a minisztériumi képviselők kíváncsiak voltak véleményére. Erre utal az alábbi újsághír²⁰ is: *„E hó 12-én este a minisztérium küldötteti: Barca Károly műszaki tanácsos, Farkas Kálmán kultúrmérnök és Roth geológus városunkba érkezvén, Rainprecht Antal kormányzó felajánlotta részükre megys püspökünk vendégszeretétét. Másnap reggel 9 órakor a püspöki*

rezidenciában elő-értekezletet tartottak, Kováts Imre polgármester, Benkő István városi tanácsos, Bolgár Mihály és Lackó Dezső főgymn. tanárok és Pál Dénes nyug. mérnök társaságában.”

Az 1893. április 13–14-i tűzvész

Mielőtt azonban erre az „elő-értekezletre” sor került volna, 1893. április 13-án és 14-én szörnyű tragédia érte a várost, leégett a Cserhát, elpusztult 152 lakóház, számos melléképület. A kár meghaladta a 800.000 forintot. A tűzoltási, mentési munkálatokban részt vett a piarista tanári testület is, az idősebb tanulók Bolgár Mihály vezetésével. Általános volt a vélemény, hogy a tűzvész pusztításának fő oka a vízhiány, nem volt elég víz az oltáshoz és a szállító kapacitás is hiányzott. Erőteljes követelés fogalmazódott meg a lakosság részéről a városi előjáróság felé, hogy²¹ „amit apáink századok óta, e vízszegény városban elmulasztottak, meg kell most teremtenünk okvetlenül. Meg kell csinálni az általános városi vízvezetékét mindenáron. Fölhív rá a kormány²²; segít hozzá a nemes lelkű püspök²³ is. Dr. Óváry Ferencz propagálja azt a legcélszerűsőbb tervet, hogy a vámosi úti utaszháztól a városerdőbe vezető út mellett, a városerdőben levő roppant bőerű forráskút vize, alagcsöveken vezettessék e magaslatról (mely magasabban fekszik a várbeli kápolnánál is) úgy a Cserhát, mint a Jeruzsálem-hegyre s e városrészekben, az olasz városok mintáira legalább 4–4 óriási slagbazin (cziszterna) állittassék, ezen felül a friss víz állandóan csapos csöveken használtassék föl, e cziszternák fölött.”

Bolgár Mihály – aki ebben az időben a gimnázium bővítésének felügyeletét is ellátta – üdvözölte a megyés püspök felajánlását²⁴ és biztos volt abban, hogy „városunk közel 200 éves óhaja fog teljesülni nem sokára; mert vizet s vízvezetékét kapunk. A közelmúlt tűzvész alkalmával tett szomorú tapasztalatok megmutatták azt, hogy Veszprém város vízkérdése nem a 20–30 méter mélységű, drága és sovány víztartalmú kutak, hanem egyedül a rendszeres vízvezeték által oldható meg. Szerencsénkre eme nagy feladat megoldásához van emberünk is, Rainprecht Antal úr püspöki javak kormányzójának személyében. Mióta a vízvezeték ügyét ő vette kezei közé a siker biztosítva van, mert a város közügyei érdekében tett szolgálatai már eddig is fényesen igazolták azt, hogy ha nem is dicsekszik kalkulusaival, annál jobban dicsérik őt az általa kivívott eredmények.”

A hogyanra most nem tett javaslatot, óvott a felesleges vitáktól, a kivihetetlen javaslatok ajánlásaitól. „Hogy majd honnét és mi módon kapjuk vizünket, a fölött semmit sem kell búsulni, bízzuk azt csak egyelőre a kultúrmérnök úrra s ne vágjunk tervei elé holmi kivihetetlen módok ajánlgatása által. Helyi lapjaink mindegyike fölveté azt a kérdést a múlt heti számában, hogy miként is lehetne az úrkúti malom vízszükségletének kielégítésére fordítani? Időszerűtlen lenne tehát fölösleges ismétlésekbe s meddő vitatkozásokba bocsátkozni akkor, amikor még nem hallottuk a kiküldött mérnök úr véleményét.”

A városi vízvezeték ügyében fölmerült indítványok közül az egyik dr. Óvári Ferenc azon indítványa volt, hogy a barát-erdei „kút” vizét – olasz mintára – vezessék a városba. A vitába Bolgár Mihály is bekapcsolódott és helyszíni mérésekkel bizonyította annak ésszerűtlenségét.²⁵ Vitába száll azzal a képviselői állítással is, hogy ez a megoldás a legkevesebbe kerül az összes tervezetek közül. *„A többi tervezetetről nincs tudomásom, de annyit mondhatok, hogy ha egyáltalán létezik tervezet Veszprém vízkérdésének megoldásához, az csak olcsóbb s czélszerűbb lehet, mint ez.”*

Bolgár Mihály feladatának érezte segíteni a döntéshozók munkáját (beválasztották a rekonstruáló és vízvezeteki bizottságba, bár szavazati joga nem volt), ugyanakkor tájékoztatni a városi közvéleményt arról, miként lehetne gyorsan, költséghatékonyan segíteni a vízvezeteki problémán. A korábban részletesen bemutatott összefoglaló munkát a vízkérdésről még nem lehetett az illetékesek kezébe adni, megjelenésére a gimnáziumi értesítőben²⁶ még közel egy hónapot várni kellett, így újabb tanulmányban²⁷ fejtette ki véleményét arról: *„Miként oldható meg Veszprém vízkérdése?”*

Az újság²⁸ külön hírben köszöni meg Bolgár Mihály cikkét és ajánlja az illetékesek figyelmébe: *„A városi vízvezetékre vonatkozólag ft. Bolgár Mihály szaktudós professorunk által hírlapunkba írt s ma befejezett tájékoztató közleményei mindenestire oly bő s kimerítő adatokat tartalmaznak s a rendszeresítendő vízvezeték ügyéhez oly könnyed vezér fonalat nyújtanak, miszerint evvel úgy a rekonstruáló s a vízvezeték-üggyel megbízott bizottság, de bízvást a lejöendő hydrotechnikus mérnök munkáját is megkönnyítette. Hivatva érezzük magunkat, hogy nem csak hírlapunk irodája s nagy olvasóközönsége, de a rekonstruáló bizottság részéről is, szíves fáradozásáért, kiváló munkatársunk Bolgár tanár úrnak, igaz köszönetünket fejezzük ki.”*

Közös munka a minisztériumi küldöttekkel

Miközben Veszprémben heves vita bontakozott ki a vízvezeteki mű megvalósítása körül, 1893. június 12-én este megérkeztek a minisztérium küldöttei (Barca Károly műszaki tanácsos, Farkas Kálmán kultúrmérnök és Roth geológus), és másnap reggel 9 órakor a püspöki rezidencián „elő-értekezletet” tartottak Kováts Imre polgármester, Benkő István városi tanácsos, Bolgár Mihály és Lackó Dezső főgymn. tanárok és Pál Dénes nyug. mérnök társaságában.²⁹ *„Ezen értekezlet tárgya volt: 1. Tájékoztást szerezni az iránt, hogy a városnak mely része és mily mértékben szenvednek vízhiányt? 2. Hogy a vízvezetékhez szükséges víz honnét és mi módon lesz beszerezhető? 3. A vízfogyasztás mennyiségére vonatkozólag, mik a város igényei s az adott körülményekhez képest, azok mennyiben lesznek kielégíthetők. 4. Hogy a vízvezetési különböző módszerek közül, melyik által lehetne legkevesebb költséggel legtöbb eredményt produkálni.*

A tanácskozás végén Rainprecht Antal jószágkormányzó ígéretet tett arra, hogy az úrkúti víznyomó készülék nemsokára elkészül, de a város többi részének vízellátása „az intéző körök ügybuzgalmától” függ. „S vajon a város maga fogja-e a költségeket fedezni, részvénytársaságnak, vagy egyes élelmes vállalkozóknak fog-e erre koncessziót adni, az még mind a jövő kérdése...”

Még egy hónap sem telt el a minisztériumi küldöttek látogatása óta, a városi vízvezeték ügy a szokásos „agyonbizottságot” sorsára jutott – olvasható a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAPBAN.³⁰ „A miniszteri szakértők két napot is itt töltöttek, belenéztek egy-két kutunkba, konstatálták amit úgy is tudtunk, hogy t. i. elég vízbő forrásaink vannak egy vízvezeték rendszeresítésére s aztán re bene gesta³¹ hazazónáztak. Vigasztalásul megígérték, hogy majd augusztus hónapban ide küldenek egy úgynevezett rétmestert, aki a szükséges lejtmeréseket fölveszi, aztán ha ez kész lesz a munkálatával – majd hozzászólnak ők is. [...] Mi úgy hittük [...] legkésőbb az őszre megkésül a városi vízvezeték terve. Hát semmi se lesz abból, mert ha a lejtmerések föl is vétetnek, a műszaki kidolgozás nagyobb munkája már ezidén aligha készülhet el s így a kormány kegyes gráciájából ez életérdekünk – egy teljes esztendő elvész. A hatóság s a képviselő-atyák pedig épp úgy látván a helyzetet, begombolkoznak Pató Pál úr katufrékjába³² s mert hát mindennap nem esik egy-egy parázs tűzvész, vagy valami miasmátikus³³ ragály-járvány, hát szép csöndesen lesik tovább a kormány sült galambját.”

Ha lassan is, de megindultak a munkálatok. A VESZPRÉM július 15-én arról tudósított³⁴, hogy „a minisztérium a héten két szakértőt küldött városunk forrásainak vizsgálatára, az egyik itt marad, míg forrásaink víztartalmát, jobban mondva produktáló képességét pontosan föl nem méri; Megcsinálja ezen kívül a vízvezetékhez szükséges lejtmeréseket is. Először az Úrkutat próbálja ki, s úgy veszi sorra a többi forrásokat. Kilátás van rá, hogy az őszre megkapjuk a vízvezeteki kész terveket a minisztériumtól, s akkor hozzáfoghatunk a kivitelhez.”

A következő hónapok is egymásnak ellentmondó hírekkel szolgáltak, és lényegi előre lépés nem történt. Szeptember 4-én a városi közgyűlésen „Kovács Imre polgármester felolvastatta [...] Kossalka János mérnök jelentését a városi vízvezeték előmunkálatairól, melynek alapján a minisztérium elfogja készíttetni a költségvetést.” – írta a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAP.³⁵ Két héttel később a VESZPRÉM³⁶ arról tudósít, hogy „vízvezetékünk ügye még az ideit telet is átalusza, a mennyiben – biztos értesülésünk szerint – csak a tavaszra készülnek el a minisztériumban a tervezett és a költségvetéssel.” – Novemberre a türelem is fogytán, a VESZPRÉM felszólítja a városi hatóságot³⁷ „nem ártana, ha [...] kérvényt intézne a minisztériumhoz, hogy ezen előmunkálatok alapján sürgősen készíttesse el vízvezetékünk tervezetét, mert ha nem kérelmezzük ezt a minisztériumnál, akkor még hosszú idő eltelik, míg az ott sorra kerül, pedig nekünk égető szükségünk van a vízvezetékre.”

Bolgár Mihály „szabadidejét” 1893–94 fordulóján a szinte minden vasárnap tartott felolvasások, az újabb terjedelmes mű – „Egészségi szempontok gymnasiumunk kibővítésénél” – előkészítése, illetve a vízvezeték megvalósítása érdekében kifejtett munkálkodásai töltötték ki. A nyár és őszt folyamán részt vett a terepi felmérésekben, vitatkozott, érvelt, segítette a legjobb megoldás kiválasztását, tartotta a kapcsolatot a tervezőkkel. 1894. február 24-én a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAP arról értesítette³⁸ olvasóit, hogy mégiscsak készül a veszprémi vízvezeték. *„Ns. Barcza Károly kultúrmérnök úr egy levélben értesítette Bolgár tanár urat, hogy a veszprémi vízvezetékre vonatkozó előtervezetek már készen vannak; a jövő hó elején személyesen fog lejönni a kultúrmérnök a módoszatok megbeszélése végett; a várossal történt megállapodás után látnak csak hozzá a részletes tervek kidolgozásához.”*

Bolgár Mihály a megbeszélésre készülve, mintegy vitaanyagként összegezte elképzelését (tervét) a vízvezeték lehetséges kiépítéséről, beillesztve azt a felnöttek oktatási tematikájába (felolvasások a gimnáziumban). Az előadásokra a helyi lapok már jó előre felhívták az érdeklődő közönség figyelmét³⁹ és az ott elhangzotokról több újság is tudósított. A március 3-án elhangzott előadás anyaga 10-én jelent meg,⁴⁰ ebben leszögezi: *„Egy város vízszükségletének beszerzése oly feladat, melynél minden egyes esetben más módokat és eszközöket kell használni, ami jónak bizonyult egy helyen, nem következik ebből korántsem az, hogy sikerrel alkalmazható legyen az máshol is. [...] A múlt évi gymnasiumi értesítőben világosan kimutattam azt, hogy városunknak még azon kútjai között is, amelyek egy és ugyanazon érből nyerik táplálékukat, nagy különbség észlelhető a víz minősége között. Nevezetesen pedig a város lakott területei felé tartó földalatti folyások talajvizei azon irányban romlanak, amint beljebb s beljebb hatolnak a központ felé.”*

1894. május 12-én a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAP⁴¹ azt az örömteli hírt teszi közzé, hogy *„városi vízvezetékünk most már mégis csak meglesz. A kormány kultúrmérnökei pompás, s czélszerű tervet dolgoztak ki, mely szerint a víz minden házba bevezethető lesz s minden nagy és kis téren, minden városrészben közutak lesznek. A terv 150 ezer frtot irányoz elő az építésre. A képviselő legközelebb dönt e nagyszerű intézményünk fölött.”* A döntés megszületett, a tervet a testület további pontosítások, pótlások miatt visszaadta. Emiatt a VESZPRÉMI HÍRLAP⁴² „vajúdó vízvezetékéről” ír. *„Vízvezetékünk ügyében a javaslat végre már készen van, [...] azonban némi pótlások végett újra fel lett terjesztve a minisztériumba.”*

Műszaki leírás Veszprém-város vízvezetékéhez – Bolgár Mihály reakciója

A hiánypótlások kiegészítésre kerültek és megérkezett a minisztériumból a „Műszaki leírás Veszprémváros vízvezetéki előtervéhez” című tanulmány, amelyet a lapok⁴³ szeptember 1-én kezdtek el közölni, teljes részletességgel. Bevezetőjében az előterjesztő – Farkas Kálmán királyi főmérnök – így foglalja össze a vízvezeték

szükségességét: „Veszprém város ivóvizét kutakból nyeri, melyek azonban lakott területeken lévén – az altalaj nagy átbocsátó képessége folytán – annyira fertőzve vannak az egészségre káros anyagoktól, mint chlor, salétromsav, ammónium és szerves részekből, hogy élvezetre teljesen alkalmatlanok. De még ezen kívül is elégtelenek e kutak, mert nyáron elapadva, nem látják el kellő mennyiségű vízzel a várost. Ily városban az utcák locsolásának lehetősége majdnem ki van zárva, mivel a folyótól távol eső városrészekbe való vízfordás igen nagy költséggel jár; nagy mennyiségben pedig – mint például tüzeset alkalmával szükséges – teljesen lehetetlen. Ez volt az oka annak, hogy az 1893-iki tűzvész alkalmával egy nagy rész elpusztult a városból. Éppen e tűzvész indította a nagyméltóságú belügyminiszter urat, hogy felhívja a város figyelmét arra, miszerint a város vízzel való ellátásáról azonnal gondoskodjék; minek következtében a nagyméltóságú földművelésügyi miniszter úr utasította alólírottat, hogy Barcza Károly t. b. műszaki tanácsos úr útmutatása értelmében a vízszerezés módját állapítsa meg és a vízvezetéki tervet készítse el.”

Ugyancsak a szeptember 1-i lapban⁴⁴ jelent meg Bolgár Mihály véleménye (válasza) a tervezetről. A cikk olvasása után többen úgy vélték – és még ma is hallani ilyen véleményeket – hogy Bolgár Mihály komoly vitába keveredett az előterjesztővel, netán megsértődött, mivel nem az ő előterjesztése (a három vagy négy, egymástól független és részben a malmok erejére épített vízmű) valósult meg. Az egyetértésre és támogatásra utal cikkének első mondata is, amikor megállapítja: „Ha Veszprémet a kor igényeinek teljesen megfelelő vízvezetékkel akarjuk ellátni; nem is képzelhető más mód, mint az, amit Farkas Kálmán kir. főmérnök úr műszaki leírásában oly alapos érvekkel támogat.”

Mielőtt a cikket megírta volna, még egy „utolsó” mérést végzett. „A kiskúti forrásokat hétfőn d. u. alaposan megvizsgáltam s azt találtam, hogy vízbősége, dacára a megelőző hosszú szárazságnak, a 16 litert másodpercenként még most is meghaladja. A víz tisztasága, hőfoka, könnyű összegyűjthetési és elvezethetőségi módja, legkivált pedig fekvése oly előnyök, amelyek mellett a többi vizekre nézve tett kombinációk számba sem vehetők. E tekintetben tehát a kir. főmérnök úrral teljesen egyet értek.” Arról pedig, hogy az ő elképzelése és a főmérnök tervezete között mi a „lényegi nézeteltérés” a következőket írja. „A nézet eltérés kettőnk közt tulajdonképpen csak abban rejlik, hogy míg a főmérnök úr csak két alternatívát ismert – még pedig saját szempontjából igen helyeset – nevezetesen: „vagy legyen Veszprémben tökéletes vízvezeték, vagy ne legyen semmi”, én pedig a város zilált anyagi viszonyait ismerve úgy okoskodtam, hogy jobb valami, mint semmi! Kritikát csak a közutak mennyiségére és elhelyezési módjára fogalmaz meg, de mint írja, ezek könnyen megváltoztathatók az igények szerint.

Veszprém város képviselőtestületi közgyűlése 1894. szeptember 3-án foglalkozott a vízvezetéki előtervezettel és azt elvben elfogadta.⁴⁵ Ekkor még a részletes terv

és költségvetés nem állt rendelkezésre, ezért a közgyűlés felkérte a földművelésügyi minisztert, mivel „ezen vízvezetéki mű ezredéves múltunk egyik legkiválóbb és legméltóbb alkotását fogja képezni”, a még hiányzó munkálatokat végeztesse el. A vízmű építését 1895 tavaszán szándékoztak megkezdeni, hogy „a város közönsége az ezredéves ünnepség alkalmával már ezen intézmény áldásában részesíthessék.”

Ezekben a napokban adták át Fiumében a városi vízvezeték, ahol Veszprém polgármestere Kováts Imre is megjelent.⁴⁶ Hiába az „eredményes” tanulmányút, a városi vízvezeték ügye ismét stagnál – írta⁴⁷ a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAP. „Mikor már minden adat együtt van, sőt a hatóság szemleutat is tett ez ügyben, valóban szeretnők tudni, mért nem szorgalmazzák ez életérdeket? Majd elfogy az őszi-téli munkaidő, aztán nyáron menjünk fürdőzni ugye? Úgy látszik, ismét beleesünk a Pató Pálék rendszerébe.”

Közben azért folyt a munka, a vízvezeték ügye, ha lassan is, de haladt⁴⁸ a megvalósulás felé. „A kultúrmérnökség megbízottja pénteken érkezett városunkba, aki a végleges tervek megállapítása céljából még aznap délelőtt megnézte a kisküti csárdamelletti forrásokat s kiszemelte Benkő városi tanácsossal azon irányt, amelybe a betoncsövek lerakhatók lesznek a Sintér-kútig. [...] Fölmerült e közben az a kérdés is, vajon nem lenne-e célszerűbb az aranyos-völgyi források vizét hajtani föl a kádártai-út legmagasabb pontjára, mely hely Veszprém összes lakott területeit szintén dominálja. Ezen célból délután az alispán és polgármester, Benkő tanácsos és Bolgár tanár urak helyszíni vizsgálatra indultak a nevezett forrás s magassági pontok megvizsgálására.”

A Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó m. kir. közegészségügyi mérnöki hivatal a többszöri sürgetés ellenére is, csak 1895. április 6-án küldte meg a részletes terveket és a költségvetést a városnak. A képviselő testület 1895. április 22-i rendkívüli közgyűlésén a vízvezeték ügyében több határozatot fogadott el és úgy döntött, hogy az érdemleges név szerinti szavazást – a 30 napos fellebbezési határidő lejárta után – 1895. május 27-ére tűzi ki.⁴⁹ Ezen a napon a rendkívüli közgyűlés 68 szavazattal 1 ellenében a 84/1895. számú határozatával elrendelte az egész városra kiterjedő vízvezeték kiépítését.

Ezt a várva-várt örömteli időpontot Bolgár Mihály nem érte meg, váratlanul – élete teljében – 1895. március 10-én, délután 3 órakor, korának 34-ik, szerzetesi életének 17-ik, áldozárságának és tanárkodásának 10-ik évében, általános feloldozás után szívszélhűdés következtében hirtelen elhunyt. „Mint a villamos ütés, úgy hatott a szeretett pap halálhíre az egész polgárságra. A kaszinókban, kávéházakban kártyázó, billiárdozó társaságok abbagyták a játékot s mindenki csak a megdöbbenő katasztrófáról beszélt. [...] A temetés kedden [március 12-én] délután 4 órakor volt s erre a város meg fog emlékezni, míg ez a mostani nemzedék élni fog. Volt itt már tábornagyok s püspökök temetése, de ezeket, a gyász s a közrészvét nagyságát

tekintve, hasonlítani sem lehet a szegény Bolgár tanár temetéséhez. A városban a temetés órájában az összes boltokat bezárták s miként a Kossuth-temetéskor, megszólalt minden torony harangja. Elhunyt püspökeink temetésekor a református torony harangjai némák maradtak akkoron; e temetésen ezek is a gyász bánatát zúgták.” – írta a VESZPRÉMI FÜGGETLEN HÍRLAP.⁵⁰

Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

„Veszprém város lakói hosszú ideig őrizték az önzetlenül, a közért fáradozó pap-tanár emlékét” – írta Molnár Jánosné⁵¹ a Bolgár Mihályról szóló megemlékezésében. Ennek első megnyilvánulása, hogy a vízmű elkészülte után a városi képviselő-testület „a vízvezeték használatáról és vízdíjakról alkotandó szabályrendelet tervezet” első tárgyalási napján az alábbi határozatot⁵² hozta: „A közgyűlés kegyelettel emlékezik meg boldogult Bolgár Mihály volt kegyesrendi tag és főgymnasiumi tanár érdemeiről, kinek előleges szakmunkája, a vízvezeték forrásainak tanulmányozása s elemzése tette lehetővé, hogy a vízvezeték rövid idő alatt elkészülhetett.” – A határozatról részletesen beszámoltak a korabeli lapok és az átíratról megemlékezik a rendház Historia Domusa is.

Volt diákjai – érettségi találkozóikon – soha nem feledkeztek meg Bolgár Mihályról. Gyászmisét mondtak lelki üdvéért, sírjára koszorút helyeztek. Ezekről a felemelő eseményekről természetesen a helyi lapok⁵³ is rendszeresen tudósítottak. Halálának 10. évfordulójára a megemlékezést, sírjának megkoszorúzását két volt tanítványa, dr. Benkő Károly ügyvéd és dr. Kletzár Miksa árvaszéki ülnök szervezte meg. Az eseményt megelőzően a lapok hasábjain lelkes hangú felhívást⁵⁴ tettek közzé. „Ezen év márczius hava 10-ik napján lesz tíz éve annak, hogy egy lánglelkű hazafi, a legjobb barát, a tanárok mintaképe s társadalmunk közkedveltségű tagja, az áldott szívű és emlékü Bolgár Mihály Kegyesrendi tanár közülünk a férfikor delén váratlanul az örökkévalóságba költözött. Nem volt városunk szülőtte, de annak érdekeit mindhalálig szíven viselte; fáradságot nem ismerő munkásságot fejtett ki mindenkor, úgy az iskola falán belül, mint a társadalmi téren, ha a közért cselekedni kellett. [...] Aki az elhunyt nagyok emlékének áldoz: önmagát becsüli meg! Mi is áldozni akarunk a jó pap, a nemes ember és hazafias tanár nagy emlékének. Felkérjük ezek után néh. Bolgár Mihály jóbarátait, hálás tanítványait és hűséges tisztelőit, hogy az alábbiak szerint a gyászünnepélyen megjelenni, az ünnepély fényét és nagyságát, bensőségét és értékét emelni s a babérkoszorú költségeihez filléreikkel hozzájárulni kegyeskedjenek. Áldás és dicsőség Bolgár Mihály emlékére!”

A lelkes hangú felhívás visszhangra talált, a megemlékezés 1905. március 12-én, vasárnap folyt le „impozáns és megható módon az alsóvárosi sírkertben, a kegyesrendiek síremléke előtt.” – írta a VESZPRÉMI HÍRLAP⁵⁵ egy héttel később. „Megjelent ott Szeglethy György polgármester vezetése mellett az egész városi tanács és ható-

ság, Takács József főgimn. igazgató vezetése mellett a tanári kar és a főgimn. tanuló ifjúság, a Vörösmarty-, Petőfi-, Kossuth Lajos, és Barátság körök elnökeik vezetése mellett és zászlóik alatt, a jó barátok, hálás tanítványok egész serege és nagyszámú közönség. Az ünnepélyt a főgimn. tanuló ifjúság énekkara nyitotta meg, Sebestyén István vezetése alatt egy szép halotti éneket adott elő”, majd Benkő Károly ügyvéd mondott megható beszédet.

Bolgár Mihályról utcát neveznek el

Múltak az évek, de Bolgár Mihály emléke nem halványult, volt diákjai rendre felkeresték sírját, a veszprémiek, mint a vízvezeték „megálmodóját, tervezőjét” emlegették. Volt tanártársa Tölcséry Ferenc, már 1916-ban „lépéseket tett néhai Bolgár Mihály kegyesrendi tanárnak, a veszprémi vízművek tervezőjének és megalkotójának családjánál a megboldogult arcképének elkészítése végett. Amint halljuk: a kép már el is készült s a napokban adják át a vármegyei múzeumnak megőrzés⁵⁶ végett; e hírrel kapcsolatban értesülünk arról is, hogy Tölcséry Ferenc beadványban kéri a képviselőtestületet, hogy városunk egyik utcáját, talán a Gépház-utcát Bolgár korszakos alkotása iránt érzett kegyeletből, Bolgár Mihály-utcának nevezzék el annyival inkább, mert érdemeit annak idején városunk évkönyveibe iktatták.” - tudósít⁵⁷ a hírről a VESZPRÉMVÁRMEGYE.

Tölcséry Ferenc, mint „városi polgár” fordult a „Tekintetes Városi Képviselő Testülethez”, az alábbi⁵⁸ⁱ alázatos kéréssel:⁵⁹ „Alulírott azzal az alázatos kéréssel keresem meg a tekintetes városi Képviselő testületet, hogy városunk egyik utcáját, talán a „Gépház utcá”-t, Bolgár Mihály kegyesrendi tanár emlékezte iránt érzett kegyeletből „Bolgár Mihály utcá”-nak kegyeskedjék elnevezni.

Tiszteletteljes kérésemnek indokolására, nem kívánok hivatkozni tanári érdemeire, amelyekkel szépszámu tanítványainak szívében tiszteletteljes helyet biztosított magának, hanem a közjóra irányított arra a sok fáradsággal járó ernyedetlen munkára, amelyet akkor tanúsított, amikor a városunk körül fekvő vízerek és források felkutatása s ezek hálózatának elkészítése, megalkotása által, városunkat örök időkre kitűnő ivóvízzel látván el, századokra szólólag állított elévülhetetlen emléket azoknak a lelkében, akik az égető szomjúság enyhítésére bármikor is pohárhoz nyúlnak.

Hazafras érzülettől sugallt beadványom tárgyát annyival inkább bátorkodom figyelmükbe ajánlani, mert ugyancsak Veszprém város képviselő testülete, Bolgár Mihály kegyesrendi tanár érdemeit annak idején évkönyveibe iktatta.”

A beadványt a képviselő testület 1917. március 28-án tárgyalta, és a 378 t.ü. 4458/1917 számú határozatról Tölcséry Ferenc kézbesítési ív útján lett értesítve.

„Tárgy: Tölcséry Ferenc kegyesrendi tanár javaslata a gépház utcának Bolgár Mihály utca elnevezése tárgyában.

Tékinetes Városi Képvisező Testület.

Mulivott azzal az alázatos kéressel keresem meg a tekintetes városi Képvisező Testületet, hogy városunk egyik utcáját, talán a „Sépház utca”-t, Bolgár Mihály kegyesrendi tanár emlékeire iránt érzett kegyeleltől „Bolgár Mihály utca”-nak kegyeskedjék elnevezni.

Tiszteletteljes kéresemnek indokolására, nem kívánok hivatkozni tanári érdemeire, amelyekkel s főzámú tanítványainak oxivében tiszteletteljes helyet biztosított magának, hanem a közjóra irányított arra a sok fáradsággal járó eredményes munkára, amelyet akkor tanúsított, amikor a városunk körül fekvő vízerők és források felkutatása s ezek hálózatának elkészítése, megalkotása által, városunkat örök időkre kitűnő ivóvízzel látván el, századokra szólólag állított elővülhetően emléket azoknak a lelkekben, akik az égő szomjúság enyhítésére bármikort is pohárhoz nyúlhatnak.

Alázatos szívvel, szegelt beadványom tárgyát a nyommal inkább bátorodom figyelmükbe ajánlani, most ugyan csak Veszprém város Képvisező Testület, Bolgár Mihály kegyesrendi tanár érdemeit annak idején eskönyveibe iktatta.

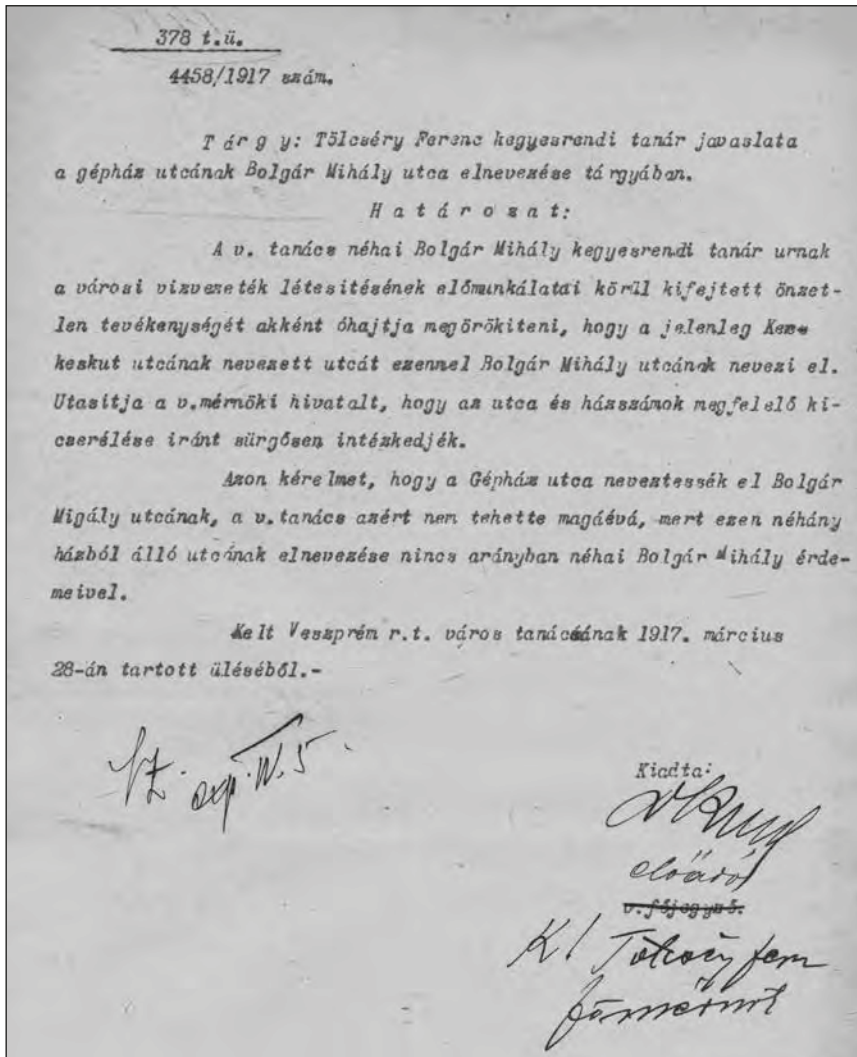
Alázatos szolgáljuk

Tölcséry Ferenc,
városi polgár.

Tölcséry Ferenc kérelme, hogy utcát nevezzenek el Bolgár Mihályról

Határozat:

A v. tanács néhai Bolgár Mihály kegyesrendi tanár úrnak a városi vízvezeték létesítésének előmunkálatai körül kifejtett önzetlen tevékenységét akként óhajtja megörökíteni, hogy a jelenleg Kerekes-kút utcának nevezett utcát ezennel Bolgár Mihály

Határozat, amelyben a Tanács az eddigi Kerekeskút utcát Bolgár Mihály utcának nevezi el. (Dr. Komjáthy László polgármester aláírásával)

utcának nevezi el. Utasítja a v. mérnöki hivatalt, hogy az utca és házzszámok megfelelő kicserélése iránt sürgősen intézkedjék.

Azon kérelmet, hogy a Gépház utca nevezessék el Bolgár Mihály utcának, a v. tanács azért nem tehette magáévá, mert ezen néhány házból álló utcának elnevezése nincs arányban néhai Bolgár Mihály érdemeivel.”

Két héttel a közgyűlés és határozathozatal után, Tölcséry Ferenc tollából egy megemlékezés⁶⁰ jelent meg Bolgár Mihályról a VESZPRÉMVÁRMEGYÉBEN, azok kedvéért „*akik a Megboldogultat nem ismerték s azokért is, akiknél a tudós tanár emlékezete elmosódott: alkalmoszerűnek tartjuk róla rövid néhány sorban megemlékezni.*” Az életrajzi adatok után a volt rendtárs megállapítja: „*Most, midőn Bolgár Mihály családja hálás viszonzásul városunknak átadja a Megboldogultnak életnagyságú képét: úgy a Kegyes-tanítórend, mint Bolgár Mihály családja mélyen érzett köszönetét nyilvánítja a lelkes Tanácsnak és Képviselőtestületnek, érezzük, hogy Veszprém város gyönyörű példát mutatott az utókornak azok megbecsülésében, akik századokra szóló értékes munkát végeztek!*”

Bolgár Mihály utca – Csaplár János utca – Bolgár Mihály utca

A munka századokra szól, de Veszprém város valamikori lelkes Tanácsa és képviselő testülete a felszabadulásnak nevezett szovjet megszállás után alaposan megváltozott. „*Az 1949-es választások után hatalomra került új városi vezetésnek szemét szűrte a múlt kiemelkedő egyes személyiségeinek nevét őrző utcanevek. 1950. április 4-én megváltoztatták ezeket az elnevezéseket. Többek között Bolgár Mihálytól is elvették a veszprémiek hálájának e csekély jelét*” – írta Molnár Jánosné.⁶¹

„Demokratikus elnevezést kapnak a veszprémi városrészek, utcák, terek”⁶² – tudósította az olvasóit az eseményről a megyei újság. „*Jutason csináltak emberből Horthy-altisztet, ennek a pecérképző intézménynek nevét az utolsó napig őrizte a Jutasi-út, Jutas-pusztá elnevezés. Óvári Ferenc bankigazgató volt, a kapitalizmus helyi potentátja. Az ő kellemetlen emlékét utcaelnevezés próbálta fenntartani. Hibából, hanyagságból jónéhány anyajegyét felejtette Veszprémben a múlt, utcaelnevezések formájában. A Magyar Dolgozók Pártja képviselőtestületi frakciójának indítványára Veszprém város képviselőtestülete eltörölte ezeket az elnevezéseket, az új elnevezések a felszabadulás napján, április 4-én lépnek életbe. Sztálin elvtársról,*

a felszabadító Vörös Hadseregről, [...] a veszprémi mártirokról [...] fogják elnevezni azokat az utcákat, amelyek eddig a múlt emlékeit hir-

Bolgár Mihály emléktábla a róla elnevezett utca sarkán.

(A kép a Cserhát bontása előtt készült, a háttérben már áll a húszemeletes,

Laczkó Dezső Múzeum)

dették.” – Így lett a néhai Kerekeskút-, majd Bolgár Mihály utcából Csaplár János utca.⁶³

Bolgár Mihály neve 1971-ben tűnt fel ismét veszprémi utcanév-táblán – ahogy Molnár Jánosné fogalmazott – a város perifériáján, ugyanis „a Városi Tanács végrehajtó Bizottsága [...] a Kádártai útról a 35. számú lakóház mellé jobbra és DNy-i irányban húzódó utcát: Bolgár Mihály utcának [...] nevezi el.”⁶⁴

Emléktábla a vízvezetéki gépház falán

Molnár Jánosné Bolgár Mihály halálának századik évfordulójára írt megemlékezésében⁶⁵ két emléktábláról tesz említést. Az egyik a róla elnevezett utca első házában falát díszítette. A másik felállítását 1931. október 11-én Bokrossy Jenő városi műszaki tanácsnok kezdeményezte⁶⁶ a Veszprémi Piarista Diákszövetség közgyűlésén, ahol „azt az indítványt terjesztette elő, hogy a Piarista Diákszövetség örökítse meg érdemeit a vízvezetéki gépház falában.” A táblára a következő feliratot ajánlotta:

*Sédparti részlet a vízvezetéki gépházról
(Képeslap Balogh Gyula gyűjteményéből)*

Bolgár Mihály emléktábla

A Veszprémi Piarista Diákszövetség tudomására adja mindenkinek, hogy az 1896-ban épült városi vízművet Bolgár Mihály (1861–1895) piarista tanár önzetlen tudományos kutatásai és fáradhatatlan tevékenysége segítették létrehozni.

Az emléktáblát 1932. október 9-én leplezték le⁶⁷ a vízmű gépházánál. „Közgyűlés után volt a Bolgár Mihály emléktábla leleplezés, ahol Bokrossy Jenő emlékezett meg nevezett érdemeiről s dr. Berky Miklós polgármester vette át az emlékművet⁶⁸ s a királydíjas Dal-egyesület énekelte el a Himnuszt.”

Hogy mi lett a két emléktábla és a Bolgár Mihályról készült kép sorsa nem tudjuk. A róla elnevezett utcában lévő, a Cserhát bontásakor (lerom-

bolásakor) tűnhetett el. A gépház falán lévő tábla nagy valószínűséggel a második világháború pusztításakor veszett el, amikor a gépház is súlyosan megsérült.⁶⁹ „Tevékenységet emléktábla jelölte a Vízmű gépháza falán. A második világháborút követően ez is eltűnt.”

Molnár Jánosné és Kaliczka László kívánságához csatlakozva én is úgy gondolom, hogy milyen szép gesztus lenne tőlünk – mai utódoktól – ezeket az emléktáblákat megújítva, újra a helyükre varázsolni. Alkalom lesz, lenne rá, hiszen 2015. március 10-én emlékezhetünk meg Bolgár Mihály halálának 120. évfordulójáról.⁷⁰ Ugyancsak 120 éves évfordulója lesz 2016. október 1-én annak, hogy – ünnepélyes átadás nélkül – megindult a hivatalos vízszolgáltatás Veszprémben. 2017-ben lesz 100 éves évfordulója, hogy Bolgár Mihályról utcát neveztek el a hálás veszprémiek.

De a gesztushoz, a tiszteletteljes megemlékezéshez alkalom sem kell!

JEGYZETEK

- ¹ Az előterjesztés rövidített, szerkesztett változata. A teljes anyag megtalálható: <http://www.veszprem.hu/veszpremieknak/kultura-mveszet/veszprem-telepuelesi-ertektar/elfogadott-felterjesztések>
- ² Veszprémi Közlöny, VI. évfolyam. 42. szám. 1889. október 20.
- ³ Veszprém, XXI. évfolyam, 11. szám. 1895. március 16.
- ⁴ Közkutaink. Veszprémi Közlöny, VII. évfolyam 17. szám. 1890. április 27.
- ⁵ Veszprémi Közlöny. VII. évfolyam, 18. szám. 1890. május 4.
- ⁶ Veszprémi Közlöny. VII. évfolyam, 19. szám. 1890. május 11.
- ⁷ Veszprémi Közlöny. VII. évfolyam. 22. szám. 1890. június 1.
- ⁸ Veszprémi Független Hírlap. XI. évfolyam, 35. szám. 1891. augusztus 8.
- ⁹ Veszprémi Független Hírlap. XII. évfolyam, 30. szám. 1892. július 23.
- ¹⁰ Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam, 8. szám. 1892. február 21.
- ¹¹ Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam, 8. szám. 1892. február 21.
- ¹² Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam. 9. szám. 1892. február 28.
- ¹³ Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam. 11. szám. 1892. március 13.
- ¹⁴ Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam, 31. szám. 1892. július 31.
- ¹⁵ Veszprémi Közlöny, IX. évfolyam, 34. szám. 1892. augusztus 20.
- ¹⁶ Városi közgyűlés. „Élénk vitát keltett Óvári Ferenc dr. képviselőnek a város víz-hiány megszüntetése tárgyában beadott indítványa, mely vitatkozás több igen életre való eszmét hozott felszínre, ilyen volt Csolnoky László v. tisztí főügyész azon indítványa, hogy az érdekeltség belevonásával ásassanak a városház-téren egy új közkutat. Ezen fontos kérdések tanulmányozására s indítvány tételre egy bizottságot küldöttek ki, melybe Bolgár Mihály főgimn. tanárt, mint városunk vízügyeivel elismerésre méltó buzgalommal foglalkozó jeles szakértőt is beleválasztották.” – írta a Veszprém 1893. április 1-én.
- ¹⁷ Főgimnáziumunk értesítője. „Veszprém meteorológiai viszonyai és kútvizeti” című terjedelmes és kiváló szakértelemmel megírt tanulmány Bolgár Mihály tanártól teszi az idén különösen értékessé főgimnáziumunk értesítőjét. Mióta városunk megépült, még senki sem foglalkozott annyi ügybuzgalommal és szakértelemmel meteorológiai és vízügyi viszonyainkkal, mint főgimnáziumunk ezen jeles tanára, ki ezzel örök hájlára kötelezte le városunk közönségét. [Veszprém, XIX. évfolyam, 25. szám. 1893. június 24.]
- ¹⁸ Ezeket az adatokat is – Gutheil Jenő közvetítésével – felhasználta Réthly Antal, a Meteorológiai Intézet igazgatója, 1963-ban megjelent „Időjárás események és elemi csapások Magyarországon” című többkötetes művében.

- ¹⁹ Földrajzi Közlemények, Huszonegyedik kötet, 1893. 246. oldal.
- ²⁰ Veszprém, XIX. évfolyam, 24. szám. 1893. június 17.
- ²¹ Post nubila – Phoebus (Latin szállóige: minden rosszban van valami jó.) Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 19. szám. 1893. április 29.
- ²² A belügyminiszter a veszprémi tűzvész alkalmából vármegyénk alispánjához a következő leiratot intézte: Nagyságos Úr! Értesültem, miszerint Veszprém városában folyó hó 14-én és 15-én dühöngött tűzvész romboló hatását jelentékeny mérvben elősegítette azon körülmény, hogy a város kútjai elegendő vizet nem szolgáltatnak, és a városnak csak egy kis része (a vár és belváros) van vízvezetékekkel ellátva. Minthogy a közelmúltban a várost hasonló csapás már érte, Nagyságodnak figyelmét első sorban a vízhiány megszüntetésére szolgáló intézkedések megtételére irányozom, és részemről hajlandó volnék mindenek előtt egy vízvezeték tervét és költségvetését elkészíttetni és a földművelésügyi minisztert felkérni, hogy jelen leiratomról Veszprém város közönségét értesítse, és nekem jelentést tegyen, vajon a kulturmérnök kiküldendő-e és mikor? Budapesten, 1893. évi április hó 17-én. Hyeronimy s. k. [Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 19. szám. 1893. április 29.]
- ²³ A megyés püspök a városért. „Veszprém-város közönsége iránti részvételem és gondoskodásomat azonban más módon is akarom megmutatni; gondoskodni óhajtok, hogy a város ezentúl könnyebben és bővebben juthasson ahhoz, amiben eddig sokszor és sok-helyen hiányban volt: – jó vízhez. Ez okból kívánom, hogy a veszprémi püspökség tulajdonát képező úrkúti vízvezeték-mű átalakíttassék, és oly állapotba hozassék, hogy több vizet szolgáltatasson, mint eddig, és pedig annyit, a mennyit az Úrkúti forrásból annak megerősítése nélkül venni lehet, hogy ily formán a püspöki residentia és a vár szükségletének kielégítése után minél több víz bocsáttassék a város rendelkezésére.” [Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 18. szám. 1893. április 22.]
- ²⁴ A vár és piac vízvezetéke. [Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 20. szám. 1893. május 6.]
- ²⁵ A baráterdei városi kút vízbősége. [Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 21. szám. 1893. május 13.]
- ²⁶ Főgimnáziumunk értesítője. „Veszprém meteorológiai viszonyai és kútvizeti” című terjedelmes és kiváló szakértelemmel megírt tanulmány Bolgár Mihály tanártól teszi az idén különösen értékessé főgimnáziumunk értesítőjét. Mióta városunk megépült, még senki sem foglalkozott annyi ügybuzgalommal és szakértelemmel meteorológiai és vízügyi viszonyainkkal, mint főgimnáziumunk ezen jeles tanára, ki ezzel örök hálára kötelezte le városunk közönségét. [Veszprém, XIX. évfolyam, 25. szám. 1893. június 24.]
- ²⁷ Veszprémi független Hírlap, XIII. évfolyam, 23. szám. 1893. május 28.
- ²⁸ Veszprémi független Hírlap, XIII. évfolyam, 24. szám. 1893. június 3.
- ²⁹ Veszprém, XIX. évfolyam, 24. szám. 1893. június 17.
- ³⁰ Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 29. szám. 1893. július 8.
- ³¹ Mintha a dolog legjobban be lenne fejezve.
- ³² Elvásott utcai felöltő.
- ³³ Betegséget, ragályt terjesztő, fertőző, egészségtelen.
- ³⁴ Veszprém, XIX. évfolyam, 28. szám. 1893. július 15.
- ³⁵ Veszprémi Független Hírlap, XIII. évfolyam, 38. szám. 1893. szeptember 9.
- ³⁶ Veszprém, XIX. évfolyam, 38. szám. 1893. szeptember 23.
- ³⁷ Veszprém, XIX. évfolyam, 45. szám. 1893. november 11.
- ³⁸ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 8. szám. 1894. február 24.
- ³⁹ Holnap, vasárnap d. u. 4 óraker a főgymnasium természettani helyiségében Bolgár Mihály Tanár úr fog felolvasást tartani „Veszprém leendő vízvezetékéről”. [Veszprém, XX. évfolyam, 9. szám. 1894. március 3.]
- ⁴⁰ Tájékoztató ismeretek Veszprém város leendő vízvezetékéhez. – Bolgár Mihály tanár úr felolvasása – Közli: Demjén Márton [Veszprémi Hírlap, II. évfolyam, 10; 12; 13. szám. 1894. március 10; 24; 31.] illetve Tájékoztató ismeretek a veszprémi vízvezetékhez. Írta: Bolgár Mihály. [Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 10; 11; 12; 13. szám. 1894. március 10; 17; 24; 31.]

- ⁴¹ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 19. szám. 1894. május 12.
- ⁴² Veszprémi Hírlap, II. évfolyam, 19. szám. 1894. május 12.
- ⁴³ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 35. szám. 1894. szeptember 1.
- ⁴⁴ „Tudós tanárunk ft. Bolgár Mihály a múlt s a folyó évben számos cikkben vázolta a városunkban létesítendő vízmű különféle módozatait. Most, hogy a hivatalos tervezet is elkészült, melyet fentebb mutatunk be, folytatólag előbbi cikksorozatainkhoz ezeket írja Bolgár úr.” [Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 35. szám. 1894. szeptember 1.]
- ⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém város közgyűlési jegyzőkönyve, 1894. 101–102. oldal.
- ⁴⁶ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 40. szám. 1894. október 6.
- ⁴⁷ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 42. szám. 1894. október 20.
- ⁴⁸ Veszprémi Független Hírlap, XIV. évfolyam, 44. szám. 1894. november 3.
- ⁴⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém város közgyűlési jegyzőkönyve, 1895. 68–70. oldal.
- ⁵⁰ Veszprémi Független Hírlap, XV. évfolyam, 11. szám. 1895. március 16.
- ⁵¹ Molnár Jánosné: Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék. (Cikkek és tanulmányok Veszprém megye múltjából) Veszprém, 1997. [Bolgár Mihály, 143–151. oldal] Az emlékezés erősen lerövidített formában megjelent a Napló 1995. március 10-i számában „Vízművet álmodó paptanár” címmel.
- ⁵² Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém város közgyűlési jegyzőkönyve, 1897. június 9. 58. oldal.
- ⁵³ A Veszprémvármegye egy másik érettségi találkozóáról is beszámol „Találkozás a Bakony közepén” – címmel, ahol az „1889. június havában érettségét tett ifjak” tartották meg összejövetelüket a Bakony közepén fekvő kies csinos községben: Oszlopon. (...) Az oszlopi kegyúri templomban az elhunyt Bolgár Mihály tanárukért (...) gyászmisét mondtak.” [Veszprémvármegye, III. évfolyam 27. szám. 1900. július 8.]
- ⁵⁴ Veszprémi Hírlap, XIII. évfolyam, 7. szám. 1905. február 12.
- ⁵⁵ Veszprémi Hírlap, XIII. évfolyam, 12. szám. 1905. március 19.
- ⁵⁶ Kerestem a képet a múzeumban..., nem találtam!
- ⁵⁷ Veszprémvármegye, XX. évfolyam, 11. szám. 1917. március 18. 3-ik oldal.
- ⁵⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, V. 173.b Veszprém város polgármestereinek iratai. 378. t.ü. 4458/1917.
- ⁵⁹ A kérés Tölcséry Ferenc a polgármesterhez (Komjáthy László) intézett rövid levéllel egészítette ki: „Beadványomat azzal a szép kéréssel bátorkodom kezeihez juttatni: kegyeskedjék ezt a tekintetes Képviselőtestület elé pártolólággal felterjeszteni. – Veszprém, 1917. március hó 14-én.”
- ⁶⁰ Veszprémvármegye, XX. évfolyam, 15. szám. 1917. április 15. 1. oldal
- ⁶¹ Molnár Jánosné: Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék. (Cikkek és tanulmányok Veszprém megye múltjából) Veszprém, 1997. [Bolgár Mihály, 143–151. oldal]
- ⁶² Veszprémi Népújság, 1950. április 4. 4. oldal.
- ⁶³ Ekkor lett a Szt. Imre város: Dimitrov város, a Jeruzsálemhegy: Petőfi város, a Temetőhegy: Dózsa város, és Jutas pusztá: Vörös csillag pusztá!
- ⁶⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém Városi Tanács VB. Titkársága iratai. 1971. január 7-i VB ülés jegyzőkönyve. 3/1971. sz. határozat. (Kerestem az előterjesztést, az indoklást, de egyiket sem találtam. Úgy „csempészték vissza Bolgár Mihályt, hogy a lehető legkevesebben vegyék észre!)
- ⁶⁵ Vízművet álmodó paptanár, száz évvel ezelőtt halt meg Bolgár Mihály. [Napló, 1995. március 10.]
- ⁶⁶ Veszprémi Hírlap, XXXIX. Évfolyam, 42. szám. 1931. október 18.
- ⁶⁷ Veszprémi Hírlap, XL. évfolyam, 42. szám. 1932. október 16.
- ⁶⁸ A kor szokásai szerint „örök időkig” szóló megőrzésre.
- ⁶⁹ Erre a tényre utal Kaliczka László is rövid megemlékezésében, amelyet a Hidrológiai Közlönyben tett közzé. Bolgár Mihály (1861-1895) [Hidrológiai Közlöny, 80. évfolyam, 2. szám. 96. oldal.]
- ⁷⁰ Szűk körben néhányan megtettük!

IRODALOM

- BOKROSSY JENŐ: Bolgár Mihály emlékezete. (A diákszövetség 1931. október 11-iki közgyűlésén elhangzott beszéd különlenyomata) Veszprém, 1932.
- BOLGÁR MIHÁLY: A Balaton természettani ismertetése. Külön lenyomat a Délmagyarországi Természettudományi Füzetek 1891. évi II. és III. füzetéből.
- BOLGÁR MIHÁLY: A légkör villamos tűneményei. Megjelent: A Kegyes-tanítórendiek veszprémi Római Katolikus Főgymnasiumának értesítőjében, az 1888-98. tanévről. Közli: Takács József, főgymn. igazgató, Veszprém 1889.
- BOLGÁR MIHÁLY: Veszprém meteorológiai viszonyai és kútviizei. Veszprém, 1893. Kompolthy Tivadar „Petőfi” könyvnyomdája.
- CHOLNOKY JENŐ: Veszprém. A Balatoni Társaság Könyvtára. Budapest, 1938.
- HANUSZ ISTVÁN: Bolgár Mihály: Veszprém meteorológiai viszonyai és kútviizei (könyvismertetés), Földrajzi Közlemények, Huszonegyedik kötet, 246. oldal. Budapest, 1893.
- KALICZKA LÁSZLÓ: Bolgár Mihály (1861-1895) Hidrológiai Közlöny, 80. évfolyam, 2. szám. 96. oldal.
- LAKÓ ISTVÁN: Veszprém város vízműve és csatornahálózata, 1896–1960. Veszprém megyei honismereti tanulmányok 5. 121–164. oldal.
- LICHTNECKERT ANDRÁS – TÖLCSÉRY FERENC: A Veszprémi Piarista Gimnázium története az alapítástól az államosításig 1711 – 1948. Veszprém, 2011.
- MOLNÁR JÁNOSNÉ: A Davidikum. (A Séd völgye Veszprémben. Szerkesztő: GÉCZI JÁNOS) Veszprém, 2000.
- MOLNÁR JÁNOSNÉ: Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék. (Cikkek és tanulmányok Veszprém megye múltjából) Veszprém, 1997.
- RÉTHLY ANTAL: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, 2009. Kiadja az Országos Meteorológiai Szolgálat.
- RÉTHLY ANTAL: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Budapest, 2009. Kiadja az Országos Meteorológiai Szolgálat.
- RÉTHLY ANTAL: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. Budapest, 1998. Kiadja az Országos Meteorológiai Szolgálat.
- SZIKLAY JÁNOS: Veszprém város az irodalomban és művészetben. Veszprém, 1931
- VÉGHELY DEZSŐ: Emléklapok Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém 1886.
- VESZPRÉM MÚLTJA ÉS JELENE. A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. Nagygyűlésének Veszprém városa nevében felajánlja BÁRÓ HORNIG KÁROLY veszprémi püspök. Veszprém, 1912.
- 100 ÉVE KEZDŐDÖTT... A VÍZSZOLGÁLTATÁS CENTENÁRIUMA VESZPRÉM MEGYÉBEN. A szöveget írta és a kötetet szerkesztette: Laki Pál. Bakonykarszt víz- és csatorna RT. Veszprém, 1996.

FOLYÓIRATOK:

- Veszprém, 1885–1895. közötti évfolyamok jelzett számai.
- Veszprémi Közlöny, 1885–1892. közötti évfolyamok jelzett számai.
- Veszprémi Független Hírlap, 1885–1895. közötti évfolyamok jelzett számai.
- Veszprémi Hírlap, 1893–1932. közötti évfolyamok jelzett számai.
- Veszprémvármegye, 1897–1917. közötti évfolyamok jelzett számai.
- Veszprémi Népújság, 1950. április 4-i szám.
- Napló, 1995. március 10-i szám